

HUDUDIY VA SEKTORIY TENGSIZLIKLARNI STATISTIK BAHOLASH OMILLARI

M.Sh.Raximova

Turon universiteti v.b., dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20605122>

Annotatsiya

Maqolada hududiy va sektoriy tengsizliklarning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri statistik usullar asosida tadqiq etilgan. Hududlar va iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi rivojlanish tafovutlarini baholashning nazariy-uslubiy asoslari yoritilgan. Hududiy va sektoriy tengsizliklarni shakllantiruvchi omillar statistik ko'rsatkichlar asosida tahlil qilinib, ularning iqtisodiy o'sish, investitsion faollik va aholi turmush darajasiga ta'siri baholangan. Tadqiqot natijalari asosida hududlararo va tarmoqlararo nomutanosibliklarni kamaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: hududiy tengsizlik, sektoriy tengsizlik, statistik tahlil, iqtisodiy rivojlanish, hududiy siyosat, investitsiyalar, bandlik, variatsiya koeffitsienti, iqtisodiy samaradorlik.

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan hududlar va iqtisodiyot tarmoqlarining mutanosib rivojlanishiga bog'liq. Biroq iqtisodiy rivojlanish jarayonida ayrim hududlar va tarmoqlar yuqori sur'atlarda o'sayotgan bo'lsa, boshqalari nisbatan sust rivojlanmoqda. Natijada hududiy va sektoriy tengsizliklar yuzaga kelib, ular iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy barqarorlik hamda aholi farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda hududlarni kompleks rivojlantirish, investitsion muhitni yaxshilash va iqtisodiy faollikni rag'batlantirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmogda. Shunga qaramay, ayrim hududlarda sanoat ishlab chiqarishi, investitsiyalar hajmi va aholi daromadlari boshqa hududlarga nisbatan sezilarli darajada farq qilmoqda. Xuddi shuningdek, iqtisodiyotning sanoat, xizmatlar va qishloq xo'jaligi tarmoqlari o'rtasida ham mehnat unumdorligi va yaratilayotgan qo'shilgan qiymat hajmi bo'yicha tafovutlar mavjud.

Mazkur holat hududiy va sektoriy tengsizliklarni statistik baholash, ularning shakllanish omillarini aniqlash hamda samarali iqtisodiy siyosat choralarini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil usullaridan keng foydalanildi. Xususan: statistik guruhlash, qiyosiy tahlil, dinamik qatorlar tahlili, indeks usuli, variatsiya koeffitsienti, korrelyatsion-regression tahlil, grafik usullar.

Hududlar o'rtasidagi tafovutlarni baholash uchun variatsiya koeffitsienti qo'llanildi:

$$V = (\sigma / \bar{x}) \times 100$$

Bu yerda:

V – variatsiya koeffitsienti;

σ – standart og'ish;

\bar{x} – o'rtacha qiymat.

Variatsiya koeffitsienti 33 foizdan yuqori bo'lsa, hududlararo tengsizlik yuqori deb baholanadi.

Hududiy tengsizliklarning statistik tahlili. Hududiy tengsizliklar mamlakat iqtisodiy makonining notekis rivojlanishini aks ettiradi. Hududlar o'rtasidagi tafovutlar, avvalo, yalpi

hududiy mahsulot, investitsiyalar hajmi, sanoat ishlab chiqarishi va aholi daromadlarida namoyon bo'ladi.

2024-yilda aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot hajmi Toshkent shahri va Navoiy viloyatida eng yuqori ko'rsatkichni qayd etgan bo'lsa, Surxondaryo, Jizzax va Qashqadaryo viloyatlarida nisbatan past darajada shakllangan.

Hududlar kesimida hisoblangan variatsiya koeffitsienti 38,7 foizni tashkil etib, bu hududlararo iqtisodiy rivojlanish darajasidagi sezilarli tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi.

Hududiy tengsizliklarning asosiy omillari quyidagilar hisoblanadi:

- investitsiya resurslarining notekis taqsimlanishi;
- transport-logistika infratuzilmasining rivojlanish darajasi;
- sanoat korxonalarining hududiy joylashuvi;
- tabiiy resurslar bilan ta'minlanganlik;
- urbanizatsiya darajasi;
- inson kapitali sifati.

Ayniqsa, xorijiy investitsiyalar hajmi bilan hududlarning iqtisodiy rivojlanishi o'rtasida kuchli bog'liqlik kuzatilmoqda.

Sektoriy tengsizliklarning statistik tahlili. Sektoriy tengsizlik iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi samaradorlik va rivojlanish darajasi farqlarini ifodalaydi.

So'nggi yillarda sanoat va xizmatlar sektorining iqtisodiyotdagi ulushi ortib borayotgan bo'lsa, qishloq xo'jaligi tarmog'ida yaratilayotgan qo'shilgan qiymat ulushi nisbatan sekin o'smoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra:

- sanoat tarmog'ida mehnat unumdorligi qishloq xo'jaligiga nisbatan 3–4 barobar yuqori;
- xizmatlar sektorida bandlik darajasi oshib bormoqda;
- yuqori texnologiyali tarmoqlarning YAIMdagi ulushi hali ham pastligicha qolmoqda.

Sektoriy tengsizliklarning shakllanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- kapital sig'imi;
- innovatsion faoliyat darajasi;
- mehnat unumdorligi;
- texnologik rivojlanish;
- malakali kadrlar bilan ta'minlanganlik.

Korrelyatsion tahlil natijalari. Hududlar bo'yicha investitsiyalar hajmi va aholi jon boshiga YAHM ko'rsatkichlari o'rtasida korrelyatsion tahlil amalga oshirildi.

Hisob-kitoblar natijasida korrelyatsiya koeffitsienti:

$$r = 0,82$$

ekanligi aniqlandi.

Mazkur natija investitsiyalar hajmi bilan hududlarning iqtisodiy rivojlanishi o'rtasida kuchli musbat bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Shuningdek, mehnat unumdorligi bilan o'rtacha ish haqi o'rtasidagi korrelyatsiya koeffitsienti 0,76 ni tashkil etdi. Bu esa iqtisodiyot tarmoqlarida mehnat unumdorligi ortishi daromadlar o'sishiga bevosita ta'sir qilishini tasdiqlaydi.

1-jadval

Hududlar bo'yicha aholi jon boshiga YAHM (mln so'm)

Hudud	2021	2022	2023	2024
Toshkent shahri	42,1	48,5	54,2	61,7
Navoiy	35,4	39,8	44,1	48,9
Samarqand	18,3	20,7	23,1	25,4
Qashqadaryo	16,5	18,2	20,4	22,1
Surxondaryo	15,2	17,1	19,0	21,3

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, iqtisodiy rivojlanish darajasi hududlar kesimida sezilarli farqlanadi. 2024-yilda Toshkent shahrida aholi jon boshiga YAHM Surxondaryo viloyatiga nisbatan qariyb 2,9 barobar yuqori bo'lgan.

2-jadval

Tarmoqlar bo'yicha mehnat unumdorligi (mln so'm)

Tarmoq	2021	2022	2023	2024
Sanoat	85	92	104	118
Qurilish	48	53	59	66
Qishloq xo'jaligi	26	29	33	36
Xizmatlar	41	46	51	57

Natijalar sektorlar kesimida ham sezilarli tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. Sanoat tarmog'ida mehnat unumdorligi qishloq xo'jaligiga nisbatan 3 martadan ortiq yuqori.

Tadqiqot natijalari muhokamasi. O'tkazilgan tahlillar hududiy va sektoriy tengsizliklarning iqtisodiy o'sish sur'atlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Ayrim hududlarda iqtisodiy faollikning yuqori darajada to'planishi investitsiyalar oqimini kuchaytirayotgan bo'lsa-da, kam rivojlangan hududlarning iqtisodiy salohiyatidan to'liq foydalanish imkoniyatlarini cheklamoqda.

Shuningdek, iqtisodiyotning yuqori samaradorlikka ega tarmoqlari bilan past samaradorlikka ega tarmoqlar o'rtasidagi tafovutlar daromadlar differensiallashuvini kuchaytirib, ijtimoiy tengsizliklarning ortishiga sabab bo'lmoqda.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, hududiy tengsizliklar investitsiyalar va infratuzilma rivojlanishidagi tafovutlar bilan chambarchas bog'liq.

Ikkinchidan, sektoriy tengsizliklarning asosiy sababi mehnat unumdorligi va texnologik rivojlanish darajasidagi farqlardir.

Uchinchidan, iqtisodiy o'sishning inklyuziv modelini shakllantirish uchun hududlararo tafovutlarni qisqartirish zarur.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- kam rivojlangan hududlarga investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha maxsus dasturlarni amalga oshirish;
- transport va logistika infratuzilmasini rivojlantirish;
- innovatsion texnologiyalarni hududlar kesimida keng joriy etish;
- yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi tarmoqlarni qo'llab-quvvatlash;

- hududiy rivojlanish monitoringi uchun statistik indikatorlar tizimini takomillashtirish.

Mazkur chora-tadbirlar hududlar va iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish, iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash hamda aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Barr, N. (2012). *Economics of the welfare state*. Oxford University Press.
2. Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
3. Stiglitz, J. E. (2000). *Economics of the public sector* (3rd ed.). W. W. Norton & Company.
4. World Bank. (2016). *World development report 2016: Digital dividends*. World Bank.
5. World Bank. (2022). *World development report 2022: Finance for an equitable recovery*. World Bank.
6. International Labour Organization. (2021). *World social protection report 2020–2022*. ILO.
7. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *Digital government review*. OECD Publishing.
8. United Nations Development Programme. (2022). *Human development report 2022*. UNDP.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020–2024). Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirish bo'yicha farmon va qarorlar. Toshkent.